

Underlige tegn og gerninger

af Kurt Hartvig Petersen

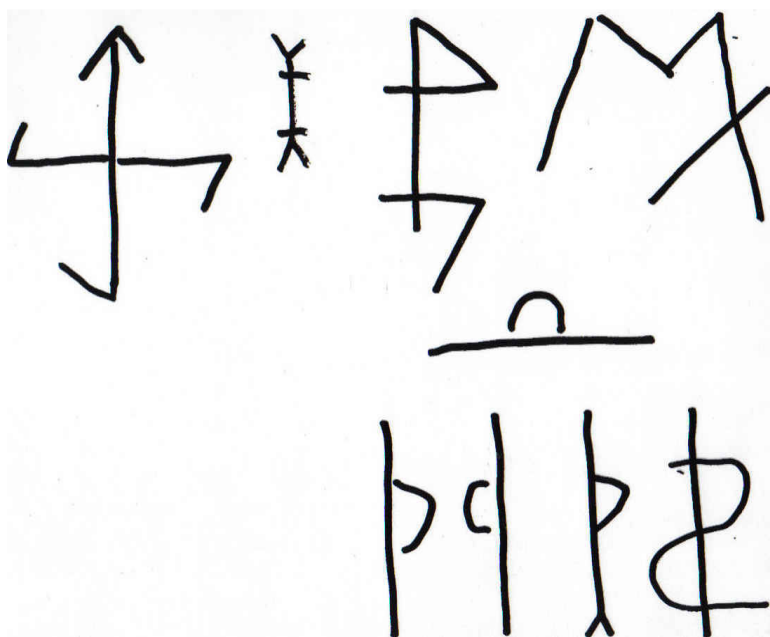
Et par steder i den lokalhistoriske litteratur omtales såkaldte *bomærker* i al korthed. Valdemar Mortensen nævner i sin beskrivelse af Karlstrups sogns historie, at der findes bomærker i muren i *Karlstrup Kirke*. Mærkerne i Karlstrup bliver i standardværket Danmarks Kirker blot henkastet betegnet som "indridsede tegn og symboler".

Solrød sogns hjemmeside på Internettet nævner bomærker i *Solrød kirkes* mur. Mærkerne blev først fundet i 1980'erne, og Danmarks Kirker nævner dem derfor ikke.

Sognebogen for Havdrup-Solrød har en illustration af bomærker, som to af 1600-tallets gårdmænd fra *Solrød* har brugt som underskrift.

Mere er der vist ikke skrevet om sagen lokalt. Men hvad er det i grunden for noget med de bomærker?

Vore egne kirker

I *Karlstrup* skal man op i tårnet. Mærkerne findes på den væg, der før tårnet blev bygget, var kirkeskibets vestre endevæg. De befinder sig altså i vore dage indendørs så at sige og er således beskyttet for vejr og vind. Mærkerne findes ret højt oppe og spredt på væggen, ikke i en samlet frise som på illustrationen i Mortensens beretning.

Muren er bygget af kalksten, og det har været nemt at skære i stenen med en kniv. Det lader sig ikke afklare, om mærkerne er skåret, da man byggede tårnet i 1400-tallet eller om de fandtes allerede i muren på den oprindelige tårnløse kirke.

**Nogle af bomærkerne i Karlstrup
(Aftegning: KHP)**

I 1983 blev der ved en udvendig restaurering af *Solrød kirke* fundet to sten med bomærker indridset i kirkemurens kalksten i den del af den tresidede korvæg, der vender mod nordøst. De stammer sandsynligvis fra de lokale folk, der i slutningen af 1300-tallet må have deltaget i arbejdet med udvidelsen af kirken mod øst. Det kan dog ikke helt udelukkes, at mærkerne i stenene er ældre og sidder i genbrugte sten fra den romanske kirkes oprindelige østmur. De kan således måske, måske ikke, stamme fra tiden omkring 1200.

Efter restaureringen blev muren igen pudset op, og mærkerne kan ikke mere spores umiddelbart.

Vi ved ikke meget om, hvad det har været for folk, der sender os en hilsen fra den fjerne tid, da Solrød landsby havde fundet sin endelige placering i landskabet. Der er næppe tale om, at byen har været domineret af et antal selvejende gårdmænd, som vi kender det fra langt senere tider. Det første dokument, der nævner Solrød, er et brev fra 1340. En storbonde pantsætter sin ejendom i byen og med i transaktionen følger *"to gårdsædefæster sammesteds"*. Gårdsæder er fæstehusmænd med ganske lidt jord, og dem kan man altså sjakre med efter forgodtbefindende. Det mest sandsynlige er, at byen endnu i 1300-tallet har bestået af én eller et par storgårde og et langt større antal gårdsæder. Og således kan de fleste af tegnene i kirkemuren være skåret af gårdsæder.

Men hvorfor skærer disse folk i Solrød – og i Karlstrup – mærker i kirkemuren? Ja, vi kan kun gætte. Den enkleste forklaring kan være, at de har villet markere, at de faktisk har været med til at bygge kirken om og at de vil huskes for det. Men kunne også forestille sig en forklaring, der bunder i religiøse forestillinger, men gætteværk bliver det.

Det er tankevækkende at kaste et blik på en kendt sag fra et nærliggende sogn, *Holtug* på Stevns. Det var her, Martin A. Hansen fandt den kendte sten, hvor en person ved navn Tirad engang i 1100-tallet skar en simpel runeindskrift i kirkemurens bløde kalksten: TIRAD RIST.....Han kunne riste runer, skrive altså, og det var der ikke mange, der kunne i de tider, men han skrev altså i muren, hvad han hed og at han – skrev! Kort og godt. Martin A. Hansen forestiller sig, at Tirad havde været med til at bygge kirken, og det ville han markere, og, siger forfatteren, *"der bliver for stedse sind af Tirad i stenen, i muren.."*

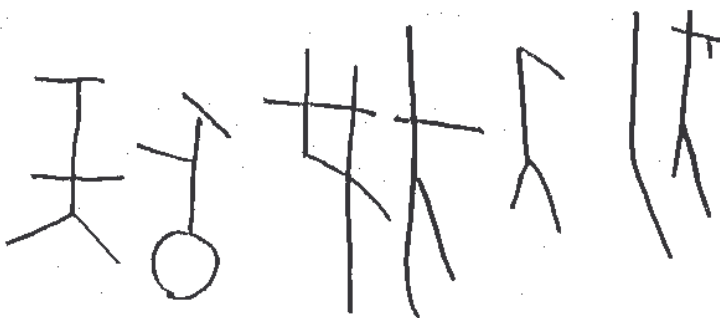
Folkene i vore sogne dengang kunne ikke runer, de klarede sig med bomærker. Vi kender ikke deres navne, og de har nok ikke været optaget af dybe tanker, sådan som Martin A. Hansen forestiller sig, at Tirad var det.

Men alligevel..?

Sådan så det ud, da man havde banket pudslaget af ved restaureringen af Solrød kirkes ydre.

I det runde felt i stenen til venstre ses en løbende figur. Hvis der er tale om et bomærke, er et usædvanligt kompliceret mærke. Kan det have været en storbondes mærke? Mærkerne i stenen til højre er langt mere enkle. Overfor er disse mærker – der måske er gårdsædernes - tegnet op, så de bliver lidt mere tydelige (Aftegning: KHP)

Bomærker?

Vi har ovenfor uden videre brugt ordet bomærker og jo nok antydnet, at der tale om nogle menneskers personlige mærke. Men lidt mere præcist: Hvad er i grunden et bomærke?

En definition kan findes i ethvert leksikon. Kort og klart siges det sådan i Gyldendals Leksikon fra 1977: *"Bomærke: Tegn eller figur som ikke-skrivekyndige tidligere anvendte i stedet for underskrift; brugtes tillige til mærkning af ejendele, kreaturer m.m."*

De forskellige beskrivelser, man kan finde, er lidt uenige, om det i udgangspunktet er en persons eller en ejendoms mærke. Men det er sikkert, at et mærke kan følge såvel en ejendom som en slægt gennem generationer af ejere eller fæstere. Undertiden spejlvender en søn faderens mærke eller sætter en ekstra streg på, men slægtskabet mellem mange af mærkerne er tydeligt.

Der er enighed om, at mærkerne er i familie med runerne, der i sin tid blev skåret i træ, idet der for de ældste mærkers vedkommende tidsmæssigt kan være et sammenfald og idet der hovedsagelig er tale om rette linier i enkle kombinationer.

Lovens ord

Bomærker er ikke noget, man går og pjatter med.

I Jyske Lov fra 1241 er der flere bestemmelser, der direkte peger på bomærker. Om hittegods siges det, at man skal sige til ved kirke eller på tinge, hvis man finder noget, da man ellers kan "blive Tyv derfor": *"...Den, der finder noget, skal sige, hvad han fandt; men den, der har tabt det og lyser efter det, skal meddele Farve og Kendetegn og Mærke.."*

Of nokær man hittær nokær kostæ. oc sighær æi til; oc lius æi i kirki. oc æi a thingi at han havær swa wrthen kostæ bit. tha ma han thær for warthæ thivf. swa sum han hafthæ thet stolæt. Then thær hittær han skal sighæ hwat han hittæ. æn thæn thær tapæth oc at livs han skal sighæ lytkynnæ. oc iartægn. oc mærki.

Også denne bestemmelse om køb af mærkede ting, der klart siger, hvad man forsynede med bomærker, skal med: *"Til tilskaaret Klæde og færdigt Redskab og til Vaaben, til Hest eller Hornkvæg og til andre Husdyr og til alt, der er særligt mærket, skal man have Garant. Garantens er det Vidne, som var til Stede, da Købet afgjordes. Det maa ikke være færre end to Mænd.."*

Et andet sted i loven tales om ejendomsmærke som bevis på, at et stykke kvæg er hjemmefødt på en og anden ejendom, og så bliver det alvorligt, hvis pågældende stykke kvæg er i en anden mands besiddelse. Der skal ikke mindre end tolv mand til at afgøre en tvist, der måtte opstå i en sådan anledning.

Bag alle bestemmelser i Jyske Lov, der samler regler fra 1100-tallet op, er det tydeligt, at bomærkerne afgør, om man er tyv eller ej.

Og tyve klyngede man op i de tider.

Her og der og alle vegne

For at gøre historien om bomærker lidt mere fyldestgørende må vi i korthed uden for vore sognes område for at se på, hvor man i øvrigt kan finde disse mærker.

På *kirkeinventar* finder man mærkerne mange steder. Bomærker kan signalere en bestemt families plads i kirken eller markere, hvem der fx har skænket døbefont eller andet inventar. Man vil så nødig glemmes. Særlig flotte bomærker på stolegavle finder vi i *Nykøbing Mors*. Her er det tydeligt, at købstadsfolk, borgmestre og andre standspersoner, også langt op i tiden markerede sig med bomærker.

I Nørregade i *Nyborg* udgravede man for nyligt kælderens fra et borgerhus, der stod der i 1400-tallet.

Man fandt en masse *husgeråd*. Arkæologernes rapport siger, at man fandt "*sko, spade, halmkurv, tønder, karskrubbe etc, mange af tingene med bomærke.....*". Man har måske ikke stolet helt på tyendet.

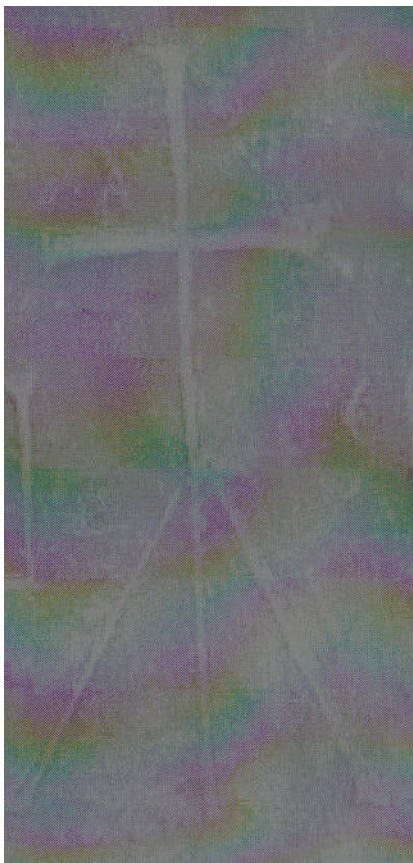
Dertil har man rundt omkring fundet adskillige *signeter til laksegl* i form af stempler eller ringe med finere folks bomærker

I *Elmelunde* og *Keldby* kirker på Møen har mesteren for de kendte *kalkmalerier* fra 1400-tallet sat sit bomærke. Elmelunde-værkstedet er stolt af sit arbejde

Endelig finder man, som man kan vente det, bomærker, der fungerer som *underskrift* i en lang række dokumenter fra middelalder og op mod 1700-tallet. Men dem kan vi finde i vore egne sogne, og det vender vi tilbage til.

Stolegavle i Nykøbing på Mors

Og det kan ikke undre, at man finder bomærker på *gravsten*, der er bevaret fra 1600- og 1700-tallet og som man mange steder stadig har liggende i kirkegulvet.

Det var standsfolk, der blev begravet i kirken og som fik flotte sten. Bønderfolk og fattigfolk blev gravet ned på kirkegården og fik vel et trækors eller et bræt sat på graven – og disse gravminder, der *kan* have været udsmykket med bomærker, er naturligvis gået til.

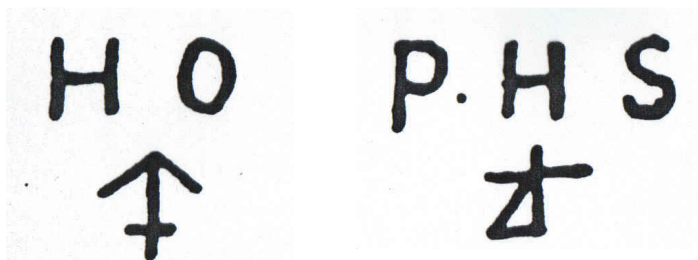
I *Tårnby* på Amager er der dog bevaret en hel del gravsten over bønderfolk helt tilbage fra 1600-tallet. Gårdmændene på Amager var privilegeret på mange måder, og de havde åbenbart råd.

I 1654 begravede man konen fra Raagaard i Ullerup, Marchen Dirchsatter. En sten blev lagt i kirkegulvet, men den blev senere lagt ud på kirkegården og ligger nu og forvitrer, skønt der altså er tale om noget så usædvanligt som en 350 år gammel gravsten over en bondekone. Men endnu kan man, når man smider en spand vand på stenen, skimte Raagaards bomærke, et kors med "ben".

Gravstenen over Marchens søn, begravet i 1710, står skærmet for vejr og vind inde i kirken. Her finder man helt samme bomærke som på Marchens sten.

Bomærke for Raagaard og slægten Raagaard i Tårnby

Bomærker på dokumenter

Bomærker og initialer for gårdmændene Hans Olsen og Peder Hansen fra Solrød. De var begge deltagere i matrikuleringen i 1666 og underskrev slutdokumentet. Illustrationen er fra sognebogen Havdrup-Solrød. Det er nok tale om en aftegning af signaturerne i det originale dokument. Hans og Peder har sikkert ikke kunnet skrive bogstaverne så flot.

Langt flere bomærker finder vi i et dokument, som Gammel Køgegårds arkiv gemmer på. Midt under svenskekrigene, i 1658, lader rigsråd og godsejer Christen Skeel sine fæstebønder i de landsbyer, han råder over, undertegne et dokument. Christen Skeel tilbyder at eftergive landgilde og at skaffe tømmer til genopbygning af gårde, som svenskerne har afbrændt. Det ser fint ud, men virkeligheden er nok, at hr. Skeel vil have gang i produktionen, og bagsiden af medaljen er, at bønderne skriver under på, at de lover godsherren "*Lydighed og Pligtighed*". Godset benytter altså lejligheden til at stramme grebet om fæstebønderne.

Gammel Køgegård ejer alle gårde i Karlstrup, og vi kan forestille os, at det ikke har været med den helt store begejstring, fæsterne har accepteret ordningen.

Oleff Pedersen, a. 11

Jens Pedersen - 10

Niels Lauritzen

Jens Oleffs, i Heden og Oleff Lauritzen, 10

Jens Nielsen - 10

Lauritz Jensen - 11

Jens Jensen - 11.15

Jens Lauritzen - 11

Jens Jensen - 11

Mons Henningsen - 11

Niels Jensen - 11

Lauritz Madsen - 11

Oleff Lauritzen - 11

Oleff Lauritzen - 11

Her accepten af aftalen fra 1658.

Vi kan tælle i alt fald syv egentlige bomærker. Øverst finder vi Oluf Pedersens og Erik Pedersens. Enkelte træk fra de 300 år ældre bomærker i Karlstrup kirkes tårnrum kan genfindes.

I fjerde linie viser Ole Nilaussen, der øjensynlig har overtaget fæstet efter Peder Olufsen, at han kan skrive sine forbogstaver: "O N". Jep Ibsen ("I.I.S") og flere af de andre behersker også kunsten.

Godsets skriver har skrevet selve navnene og har peget på, hvor fæsterne skulle sætte deres bomærke eller forbogstaver. Det er tydeligt, at det ikke er hver dag, de har en fjerpen i hånden

Når vi kommer lidt op i tiden, får vi, som det ses, navne på de folk, der betjente sig af bomærker. Men hvordan så de egentlig ud, hvis vi kunne møde dem, vore bymænd fra Karlstrup for eksempel?

Omkring 1650 besøgte en hollandsk maler, Camphuysen, Danmark. I Skåne, der en kort tid endnu var dansk, malede han dette øjebliksbillede af en scene i en kro. Det er et af de bedste billeder, vi har af bønderfolk fra den tid. Det har ikke været bedrøvelighed alt sammen. De har tænkt på andet end landgilde, der skulle betales til tiden, på børn, der døde i et væk, og på et herskab, der plagede dem.

Slut på historien

Jørgen Larsens signatur
(Aftegning:KHP)

I 1837 skriver Jørgen Larsen med egen hånd sit navn i Jersie sogns skolekommissionsprotokol. Jørgen Larsen er gårdmand på gården Frihedstoft i Jersie. I de første årtier af 1800-tallet rykker landsbysamfundets førende folk – og det vil sige gårdmændene – ind i fattigkommission og skolekommission. Senere fra 1841 i sogneforstanderskaberne. De første bønder i disse organer skriver under med ført pen eller, som det hedder i Jersie, "med *paaholden pen*".

Jørgen Larsen kan skrive selv. Som Tirad 700 år tidligere. Autoriteternes pres på almuen er på retur – og bomærkernes tid er helt ude.

Kilder:

Internet: Hjemmeside for Solrød sogn
Mortensen, V.: Karlstrup sogn. I: Fra Københavns Amt, 1950
Danmarks Riges Breve. Rigsarkivet
Havdrup- Solrød, Træk af de to sognes Historie, 1949
Danmarks Kirker, Københavns Amt. Nationalmuseet, 1954.
Dansk kulturhistorisk Opslagsværk, Dansk Historisk Fællesforening, 1991
Gyldendals Leksikon, Gyldendal 1977
Skaanske Lov og Jyske Lov. Ved Kroman og Juul, Gads forlag 1963
Internet: Hjemmeside for Nykøbing Mors kirke
Internet: Nordenskirker.dk

Internet: Arkæologiske udgravninger i Danmark

Hansen, Martin A.: Orm og Tyr. Gyldendal, 1952

Godsarkiv for Gammel Køgegård. Køge byarkiv.

Politiken, 05.02.1999

Skolekommisionsprotokol for Jersie og Kirke Skensved sognekald 1809-67. Landsarkivet for Sjælland.